

OBRAZOVANJE U TRANZICIJI

Sažetak: Srbija, poslednjih deset godina, prolazi kroz proces vertikalnih i horizontalnih društvenih promena, koji se prepoznaje kao proces tranzicije. Na ovom putu srpsko društvo je prolazilo kroz faze strukturnog lutanja, stranputice i preispitivanja. Obrazovanje je onaj socijalni kapital koji može doprineti stabilizaciji društva, po svojoj ulozi u modernom društvu. Obrazovanje u modernom, postindustrijskom društvu neposredno utiče na formiranje profesionalne strukture, a to znači i društvene strukture. Obrazovni sistem u Srbiji, deset godina nakon društvenih promena dvehiljadite godine, nalazi se tačno tamo gde to nije očekivao niti jedan od aktera upravo tih promena.

Ključne reči: obrazovanje, tranzicija, sistem obrazovanja, Srbija

Obrazovni sistem u Srbiji, deset godina nakon društvenih promena dvehiljadite godine, nalazi se tačno tamo gde to nije očekivao niti jedan od aktera upravo tih promena. Nosioци socijalnih promena u Srbiji s kraja prošlog milenijuma, iz dominantno srednjeg sloja, teško da se danas mogu složiti sa tim da su se njihova pozitivna očekivanja ispunila. Oni koji su onda bili učenici ili studenti danas su ili tehnološki višak, sa kompetencijama koje nisu funkcionalne ili su svoje obrazovanjem stečene kompetencije stavili u funkciju neke od razvijenijih zemalja. Srbija posle pada autoritarnog režima 2000. godine u četvrtom je pokušaju modernizacije za poslednjih 200 godina, kako podseća Slobodan Antić, a pitanje te modernizacije u neposrednoj je vezi sa pitanjem mesta i uloge obrazovanja u društvu u tranziciji.

Tranzicija u postsocijalističkim zemljama, kakva je Srbija, odvija se kroz proces usklađivanja prevaziđenih standarda u svim oblastima društvenog života sa standardima Evropske unije. Svrgavanje autoritarnog režima vratilo je nacionalni ponos i rodilo mnoga nadanja, a sa druge strane je pred

građane postavljeno mnoštvo zadataka koje treba obaviti kako bi se uhvatio korak sa modernim društvenim dešavanjima. Jedan od važnih poslova jeste na nivou sistema obrazovanja, koji je trebalo reformisati i odgovoriti zahtevima modernizacije. U tom smislu je Ministarstvo prosvete Srbije izdalo studiju strateškog razvoja obrazovanja 2004. godine. U studiji je predlog nove obrazovne politike preduniverzitetskog obrazovanja u Srbiji, u kontekstu započete reforme nakon 2000. godine, u skladu sa obrazovnom politikom razvijenih evropskih zemalja. Vizija reforme obrazovanja u Srbiji predlagala je obrazovni sistem koji je: decentralizovan, efikasan, efektivan i transparentan; upošljava visokoprofesionalan, refleksivan, kreativan i motivisan prosvetni kadar; usmeren je na učenje i zasnovan na standardima; nudi kvalitetan program; promoviše kulturu evaluacije, samoevaluacije i razvoj škole; neguje pravednost, toleranciju i konstruktivnu komunikaciju – sposoban je da odgovori na posebne obrazovne potrebe i potrebe etničkih grupa; u koji je uključena perspektiva doživotnog obrazovanja; dobija stalnu podršku u opremi i učilima. Ova vizija, kao politička platforma vlade jedne države podseća na spisak dobrih želja, bez mnogo osećaja za socijalnu realnost.

Škola u Srbiji, i sam sistem obrazovanja, menja se sporo i vrlo često na način koji ne odgovara zahtevima vremena. Nastavni programi se ne menjaju u skladu sa zahtevima novih uslova života i rada. Obrazovni sistem je i u vremenu potpuno novih tehnologija i nove organizacije rada zasnovan na tradiciji enciklopedizma, monološkoj metodi, reprodukciji znanja bez jasnih kompetencija, ili sa kompetencijama iz vremena prošlosti. Uči se iz udžbenika koji su opterećeni nefunkcionalnim znanjima, ocenjuje se zapamćivanje često nekorisnog gradiva, pasivna uloga učenika u obrazovnom procesu, gradivo je isto za sve učenike, pa je tako isti program predmeta sociologije za učenike gimnazije i srednjih stručnih škola, pri čemu se u srednjim stručnim školama uči u trećem a u gimnazijama u četvrtom razredu, i to iz istih udžbenika.

Nije moguće da se kroz proklamaciju jednog ministarstva, pa makar to bilo i ministarstvo prosvete, promeni fizionomija jedne profesionalne grupe, kakva je profesorska, da oni za kratko vreme postanu visokoprofesionalni, kreativni i motivisani kadar. U društvu u kome se inženjeri, lekari, profesori i drugi visokoobrazovani kadrovi mogu naći na buvljacima i socijalnim programima, srednji sloj gubi svoja obeležja, svoju fizionomiju. Kada su narušene vrednosti i kada je obrazovni sistem pri dnu lestvice vrednosti, a srednji sloj dezorganizovan, onda se širom otvara prostor eskalacije svih mogućih društvenih devijacija i dezorijentacija. To potvrđuje tezu da obrazovanje, u nestabilnim socijalnim uslovima, nije najznačajniji faktor sekundarne socijalizacije. Manifestacije grupnog nasilja u postsocijalističkim društvima otkri-

vaju sociološku činjenicu da vođe grupne identifikacije postaju predstavnici kriminogenog ponašanja. Ugled, u ovakvim društvima, definisan je nasilništvom, kriminalitetom i spremnošću da se, po svaku cenu, postignu materijalni ciljevi. To demantuje proklamovane želje da škola bude mesto negovanja pravednosti, nenasilne komunikacije i tolerancije. Kada društvo u dužem periodu nema jasne društvene ciljeve, škola gubi vaspitnu i socijalizatorsku ulogu sa jasnim ciljevima i vrednostima.

Postsocijalistička trauma koja se završila rušenjem autoritarnog režima, uz komplikovanje srpskog nacionalnog i državnog pitanja, rezultira nejasnom strukturom društvenih i institucionalnih vrednosti. Tranzicija je započela kroz privredne i društvene reforme. Ubrzana privatizacija nije dala očekivane pozitivne efekte, uz veliki broj propalih privatizacija, velikog broja radnika ostalih bez prihoda i zaposlenja. U zemlji je dva miliona zaposlenih i oko milion nezaposlenih, a poseban problem jeste oko 200 hiljada formalno zaposlenih koji rade bez plate, a oko 40 posto zaposlenih u budžetskim, javnim preduzećima jeste tehnološki višak. Socijalno raslojavanje se nastavilo. Tajkuni iz perioda autoritarnog režima ne samo da su zadržali kapital već su i nastavili da ga uvećavaju. Neki su ga ulagali i u sveru obrazovanja, počev od Karića, preko Bojića i mnogih koji su kapital stekli na osnovu privilegija stečenih u režimu Slobodana Miloševića.

Obrazovanje kao najorganizovaniji nosilac sistema znanja, vrednosti i kulture jednog društva, kao najmasovniji kanal socijalne pokretljivosti i socijalne promocije, prati i deli sudbinu društva, u ovom slučaju postsocijalističkog društva. Srbija je poslednjih dvadeset godina prolazila kroz proces vertikalnih i horizontalnih društvenih promena, koje se prepoznaju kao proces tranzicije. Proces prelaska iz autoritarno u demokratsko društvo, iz zatvorene u otvorenu zajednicu održivog sistema, za srpsko društvo nije jednosmeran, a prate ga faze strukturalnog lutanja, stranputice i preispitivanja. Svakako da je obrazovanje, kao važan društveni podsistem onaj socijalni filter, koji, nakon svih turbulencija, može usmeriti društvo ka stabilnom sistemu vrednosti. Dvedesetih godina dvadesetog veka Srbiju pomeraju iz socijalne letargije promene koje pokreću studenti, učenici, mladi ljudi koji zahtevaju promenu političke strukture, ali i društva u celini. To su promene koje mogu da prepoznaju i artikulišu u svoje političke zahteve obrazovani mladi ljudi i oni koji shvataju značaj obrazovanja u svetu izmenjenih vrednosti.

U strukturi modernog društva došlo je do značajnih promena najpre u ekonomiji, potom u politici a zatim i u kulturi, a sve to se reflektovalo na politiku obrazovanja, pa i na sam sistem obrazovanja. Povećanje otvorenosti društvene strukture omogućeno je naučno-tehnološkim razvojem i sve značajnijom povezanošću nauke, obrazovanja, znanja, sa jedne strane i onoga što

predstavlja sferu rada. Intelektualizacijom rada ishodi obrazovanja postaju od velike važnosti naročito za profesionalne kompetencije. Tržišni karakter svetske privrede i njeno naučno-tehnološko utemeljenje ima kao posledicu sve izraženiju potrebu društva, kako za stručnim tako i za opštim znanjima.

Moć obrazovanja i znanja u modernom društvu raste sa novom organizacijom, specijalizacijom i podelom rada i sa primenom naučno-tehnoloških dostignuća informatičke ere. Obrazovanje postaje ključ za pojavu velikog broja novih profesija. Nove profesije vrše slojnu diferencijaciju društva. U analizi uloge obrazovanja Mladen Lazić kaže: Ako, dakle, obrazovanje nema uzročnu ulogu u temeljnoj društvenoj diferencijaciji (u podeli na osnovne suprotstavljene klase), ono se pojavljuje kao značajan posredujući činilac u uspostavljanju stratifikacijske strukture.

Poslednjih decenija društvena stvarnost se brzo menjala. Brz tehnološki razvoj menja i standarde epohe u kojoj živimo. Nova, razvijena društva: „post-industrijsko društvo”, „informatičko društvo”, „informatično društvo”, „kibernetičko društvo”, „digitalno društvo”, „virtuelno društvo”, uspostavljaju standarde koji su u potpunosti različiti od sveg poznatog. Savremena revolucija u razvoju društva je po svojoj imanenciji naučno-tehnološka, a to znači snažno učešće nauke u sferama rada i života. Sa naučno-tehnološkom revolucijom dolazi do radikalnog preobražaja ne samo tehnologija nego i proizvodnje, energetske-sirovinske osnove, klasno-slojne, obrazovne i profesionalne strukture. Širenje novih tehnologija proizvodi i dalekosežne promene u strukturi same radne snage, u ubrzanom rastu nemanuelne radne snage a opadanju udela manuelne radne snage. U isto vreme, odvija se i proces prestrukturiranja radne snage u smislu nestajanja nekih zanimanja i nastajanja novih. Razvija se mnoštvo novih privrednih grana i uporedno se stare privredne grane inoviraju i razvijaju. Nove tehnologije menjaju karakter rada, status, položaj zaposlenih, uslove rada, novi kvalitet radnog čoveka, što utiče na promenu uloge i značaja obrazovanja.

Savremene tehnologije postaju instrument opštih društvenih promena u nacionalnim društvima, ali i šire, u globalnom društvu. Razvoj obrazovanja doprinosi sve većem „onaučavanju” proizvodnje. Društva koja se kasno ili nikako ne uključuju u tehnološke inovacije kao izvoru moći postindustrijalizma, bivaju osuđena da ostanu na marginama istorijskog i civilizacijskog prosperiteta. Ciljevi društva, po pravilu, određuju i cilj obrazovanja i vaspitanja, kao sistema. Obrazovanje ima značajnu ulogu u formiranju i razvoju ličnosti. Preko sistema obrazovanja društvo utiče na budućnost generacije mladih.

Pitanje uloge i moći obrazovanja u postsocijalističkim zemljama u društvenoj defirencijaciji je upravno srazmerno zaživljavanju realnih eko-

nomskih i društvenih standarda. Postsocijalističke zemlje se, manje ili više, suočavaju sa brojnim izazovima i kriznim situacijama u mnogim oblastima društvenog života, na putu prestukturiranja. Srbija se u periodu tranzicije, suočava sa brojnim protivurečnostima i ograničenjima kao i novim zahtevima u oblasti obrazovanja i prilagođavanja strukture radne snage novim društvenim okolnostima. U takvim nestabilnim društvenim uslovima uloga i moć obrazovanja se ograničava delovanjem brojnih socijalnih faktora. Prodor novih tehnologija je usporen a dominira organizacija rada tradicionalnih industrijskih uslova i obrazaca. Raskorak između stečenog obrazovanja i zahteva privrede, koja je u intenzivnom procesu kako svojinskog, tako i programskog prestukturiranja, ima za rezultat veliki broj ljudi bez posla. Osnovni pokretač društvene transformacije, društva u tranziciji, među kojima je i srpsko društvo, jesu tehnološki zahtevi novog doba ali i realni društveni uslovi u kojima se postsocijalističke ekonomije razvijaju.

Postsocijalistička društva stabilnost uspostavljaju ukoliko uspešno razvijaju uravnoteženu slojnu strukturu. Ravnotežu uspostavlja razvijena srednja klasa. Srednju klasu čini širok spektar zanimanja, od službenika u državnoj administraciji do nastavnika u školama i medicinskih radnika, („beli okovratnici“). Srednja klasa nije homogena, njeni pripadnici ne potiču iz istog kulturnog i socijalnog miljea. Porast broja profesionalaca: socijalni radnici, nastavnici, zdravstveni radnici; dodatno je proširio prostor srednjoj klasi kao i službenicima u oblasti prava, finansija, računovodstva, tehnologije i informacionih sistema. Nova srednja klasa postaje posebno aktualizovana u okolnostima razvoja postsocijalističkih društava. Usložnjena profesionalna struktura daje veću moć obrazovanju, koje može postati glavni nosilac kulturnog kapitala. To je realna šansa za društvo koje ima jasan cilj, a da je to, recimo, dostizanje standarda Evropske unije, i stabilan društveni sistem, da pristupi reformi obrazovnog sistema u smislu ozbiljnog prilagođavanja sadašnjosti obrazovnog sistema za budućnost.

I četvrti pokušaj modernizacije Srbije je, u okolnostima svetske ekonomske krize, bez jasne perspektive, i izvesnog ishoda, može biti prolongiran za generacije koje će svoju šansu iskoristiti kroz funkcionalan obrazovni sistem. Pokušaji reforme obrazovnog sistema išli su, kao i mnogo puta pre 2000. godine, u pravcu što bržeg dostizanja virtualne stvarnosti idealnih uslova, a pri tom su surovi realni uslovi sve većeg broja nezaposlenih mladih ljudi sa diplomama srednjih škola i fakulteta otrežnjavali reformatore i otežavali im slavljenje uspeha. Idealizovanje obrazovnih želja pretočeno u zvaničnu obrazovnu politiku jedne zemlje, kakva je Srbija, koja se suočava sa brojnim teškoćama: nezaposlenošću velikog broja ljudi koji su stanju socijalne potrebe, niskim rastom društvenog proizvoda, povećanim spoljnim dugom,

socijalnim raslojavanjem, obrazovanjem koje postaje sve skuplje i nedostupnije sve većem broju mlade populacije, nezadovoljstvom studenata sprovedenim reformama, nezadovoljstvom prosvetnih radnika koji strahuju za svoja radna mesta. Teško da se može realizovati visok stepen profesionalizma i kreativnosti prosvetnih radnika koji se u realnom životu susreću sa niskim platama i stalnom opasnošću da će postati tehnološki višak, usled racionalizacije mreže škola.

Literatura:

1. Antonić, Slobodan (2006): *Elita, građanstvo i slaba država*. Beograd: Službeni glasnik.
2. Vukadinović, Đorđe (2001): *Srbija bez Miloševića – za kim zvona zvone*, posebno izdanje časopisa Nova srpska politička misao – Srbija posle Miloševića.
3. Gidens, Antoni (2005): *Odbegli svet. Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
4. Kovač-Cerović T, Grahovac V, Stanković D, Vuković N, Ignjatović S, Šćepanović D, Nikolić G, Toma S. (2004): *Kvalitetno obrazovanje za sve. Izazovi reforme obrazovanja u Srbiji*. Beograd:Ministarstvo prosvete i sporta.
5. Lazić, Mladen (1994): *Sistem i slom*. Beograd: Filip Višnjić
6. Mrkšić, Danilo (1987): *Srednji slojevi u Jugoslaviji*. Beograd: Kultura

THE EDUCATION IN TRANSITION

Summary: Serbia has been going through vertical and horizontal development, in the last ten years, and is recognized as the process of transition. The society has been going through phases of structural wonderings, short cuts and reexamination. Education as an important social subsystem is a social filter, which the society to a stable system of values. By getting a stable system the role of high education occupies the position it deserves. The main point of the paper is to highlight that without high education and structurally functional elite aftersocialistic societies minimize their chances for development. Education in modern, afterindustrial society directly influences on forming professional structure as well structure of society. System of education in Serbia, ten years after social changes in 2000, is exactly at the position which none of the participants expected.

Key words: education, transition, system of education, Serbia